

Finnugor népnevek.

(Adalékok nyelvrokonaink történetéhez.)

(Befejező közlemény.)

A Jugria név etimológiai magyarázata.

„Abban alig kételkedhetünk — mondja GOMBOCZ —, hogy a magyarok szláv *ogrinz* neve (> gör. Οὐγγροι > lat. *Ungri*) a magyarokra értett tör. *on(o)gur* népnév átvétele“ (NyK. XLVI, 193). Nem kételkedem én sem, s hogy mégis szóba hozom ezt a kérdést, sőt szükségesnek látom kissé részletesebben is kifejteni a GOMBOCZ tömör fogalmazásában idézett tételt, azt egyedül a *Jugria* szó etimológiáról és hangtani sorsáról adandó magyarázatom teszi indokolttá.

Néhány eltérő véleményt, egy-két részletre vonatkozó ellenvetést, módosító kísérletet nem számítva 1895 óta szinte általános nézet nálunk, hogy az idegen népek ajkán élő *ungar*, *hongrois*, *úgrin* stb. elnevezésünk az *onogur*-törökök nevéből való. Már régebben is el-elhangzott efféle megjegyzés (pl. KLAPROTHNÁL, *Asia polygl.*² 188, SCHNITZLERNÉL, *L'Empire des Tsars II*, 553, KUUN GÉZA grófnál, *Relat. I*, 18), de elsősorban MUNKÁCSI vizsgálta át tüzetesen a kérdés egész komplexumát és körvonalazta szabatosabban a névátvitel mikéntjét „Az *ugor* népnevezet eredete“ című tanulmányában (*Ethn.* VI, 349—387). Azóta DARKÓNAK (A magyarokra vonatkozó népnevek a bizánci íróknál 7—29), HÓMANNAK (*TSz.* VI, 129—158, 240—258, VII, 1—22; e tanulmány eredményei: *MNy.* XIV, 64—67), NÉMETH GYULÁNAK (*KCsA.* I, 148—153; kivonatosan: *MNy.* XVII, 205—206), MELICHNEK (*Arch. Sl. Phil.* XXXVIII, 244—250), CZEBE GYULÁNAK (*Nyr.* LVI, 47—52) és ECKHARDT SÁNDORNNAK (*Revue des Études Hongroises VI*, 348—356; kivonatosan: *MNy.* XXV, 9—11) sikerült a következtetéssor több homályos szakaszát vagy vitás pontját tisztázni, úgyhogy az újabb eredmények fölhasználásával nem lesz nehéz összefoglalnunk a név alaki és tartalmi változásainak bennünket érdeklő történeti mozzanatait.

1. Alapalak a bolgár *onogur* népnév, amely azt jelenti 'tíz nyíl' (*on* 'tíz', *ok* 'nyíl' *z ~ r* képzővel ellátva: *oguz ~ ogur*) → 'tíz törzs' → 'tíz törzsből álló nép'. A régi törököknél a nyíl szolgált a törzs ne-

veül és számnévvel jelölték, hány törzsből állt egy-egy nép: *tokuz oguz* 'kilenc oguz' (tkp. 'kilenc nyíl'), *on oguz* 'tíz oguz' (tkp. 'tíz nyíl'), *otur ogur* (= *uturgur*) 'harminc ogur' (tkp. 'harminc nyíl') stb. — Rendkívül fontos következtetése NÉMETH GYULÁNAK, akinek az *onogur* név itt vázolt megfejtését köszönhetjük, hogy az *onogur* > *onugur* még a törökben hangszabályszerűleg **ongur*-rá válhatott: *alyn* 'homlok': **alynym* > *alnym* 'homlokom'; *bojun* 'nyak': **bojunu* > *bojnu* 'nyaka'; *burun* 'orr': **burunu* > *burnu* 'orra'; *sekiz on* 'hetven' (tkp. 'hét tíz') > *seksen*; *tokuz on* 'nyolcvan' (tkp. 'nyolc tíz') > *toksan*; *otur ogur* 'harminc ogur' > *uturgur*; *kölgä* 'árnyék' > *kölgä* stb.

2. Az *on(o)gur* név terjeszkedésének első, legfontosabb állomása és gócpontja a szlávtság. A szó nyilván **ongur* alakban került ide és lett további változások kútfejévé, amint ezt a szláv nyelvekbeli fejleményekből következtetni lehet: ó-egyh. szl. *хъгрукъ* 'hungarus', plur. *хъгрукъ, оуэзрукъ, оуэзрукъ, оуэрукъ* 'hungari, terra hungarorum' | ó-or. (**ugrinъ*) plur. *ugre, ugry, ugri* | bolg. *úgrin* | szerb *ugar* | horv. *ugrin, vugrin* | szlov. *vôgar, ogar* | cseh *uher* | tót *uhor* | lengy. *węgrzyn*; az új-or. *vengerecz* 'der ungar', *vengerka* 'die ungarin', *Vengrija* 'Ungarn' újabb átvétel a lengyelből. — Az eredeti nasalis sorsa éppúgy alakult tehát, ahogy várhattuk, ahogy alakult pl. a lit. *anglis*, porosz *anglis* 'kohle' szlávtsági megfelelőiben: or. *ugolb* | bolg. *ъглен, вглен* | szerb *ugalj* | horv. *ugljen* | szlov. *vôgel, voglen* | cseh *uhel* | lengy. *węgiel* (vö. MIKLOSICH EtWb. s. v. *ongli*; VONDRÁK, Vgl. Gr. I, 120). — A denazalizáció a földrajzi és történeti okokból leginkább számbaveendő orosz alakban a X. sz. folyamán következett be, úgyhogy a korábbi időre itt is *хъзрукъ* (*ogzre*) hangformát kell föltennünk (vö. SZOBOLEVSZKIJ, Lekcii³ 20; VONDRÁK, Vgl. Gr. I, 115; DURNOVO, Ocserk iszt. russzk. jaz. 117).

A szlávtsági, mindenekelőtt az orosz adatok a név alaki fejlődésének visszatükröztetésén kívül a jelentésváltozás legjelentősebb mozzanatára is fényt vetnek. Megállapítható, hogy az eredetileg egy bolgár-török nép jelölésére szolgált név az emlékekben már a magyarság megállapodott individuális népneve: magyar a *Vita S. Cyrilli* farkas-módra üvöltő *Ugri* (*Oyepu*) népe (MHK. 353), magyar a *Vita S. Methodii* dunai ugor vezére (королю оугърьскомоу, uo. 354); Kálmánunkról 1099-ben följegyzi a Tverji évkönyv, hogy az ugorok királya (PSzRL. XV, 187), Nagyváradról 1247-ben a Voszkr. évkönyv mint ugor városról emlékezik meg (uo. VII, 157), Mátyá-

sunkat halálakor mint az *ugorok* nagy uralkodóját méltatja a Patr. évkönyv (uo. XII, 221), 1501-ben II. Ulászló *ugor* királytól érkezik Moszkvába valami Mátyás nevű követ (uo. VIII, 240) stb., stb.

Van azonban egy-két olyan szláv-sági *ugri*-adat, amelyet a magyarázók nem a magyarra, hanem valamilyen más népre szoktak értelmezni, s ebből az a következtetés folyik, hogy a név egy ideig a szlávoknál is a bolgár-törökök ill. átmenetileg általában a bolgár-törökökkel etnikai vagy politikai kapcsolatban álló nép jelölésére szolgálhatott. E helyütt csupán néhány megjegyzésre szorítkozom, mert ennek az érdekes kérdésnek behatóbb vizsgálata túlságosan messzire vezetne, és az eredmény amúgysem érintené közelebről a *Jugria*-problémát.

Hogy az ó-egyházi szláv fordítók több ízben *ουγρι*, *ουγρι* ill. *Ουγορσκο царство* nevekkel tolmácsolták a görög eredetieknek pl. a kazárookra értett *καθαί*, *τοδρκοι* ill. *Σκωθια*, *Τοδρκια* szavait (vö. MIKLOSICH, Lex. pal. s. v. *απρηνη*, JAGIĆ: MHK. 377, KOSSÁNYI BÉLA: Aus d. forschungsarbeiten d. mitglieder d. Ung. Inst. u. d. Coll. Hung. in Berlin, 97—101), az még nem megy ilyen értelemben való bizonyíték számba, mert az efféle hamis egyenleteket rendszeren az illető népnevek jelentésének a görög eredeti és a szláv fordítás néha évszázadokra rúgó időközében végbement eltolódásai-
val kell megfejtenünk. A bizánciak t. i. a *τοδρκοι* névvel a IX. századig a kazárokat, a X—XII. században a magyarokat, a XII. századtól a szeldzsukokat és az oszmán-törököket jelölték, és ha egy VII. században keletkezett görög művet, amelyben a *τοδρκοι* (= kazárok) népről van szó, a XI. században fordították le szlávra, a fordító a *τοδρκοι* név akkori bizánci értelme (= magyarok) alapján nyugodtan *ουγρι*-t (= magyarok) írt s ilyenformán anachronisztikus azonosításával a magyarokra vitt át olyasmit, ami a kazárokravonatkozott.

Vannak azonban esetek, amelyek másként magyarázhatók, akadnak *ugri*-adatok, amelyek jogosan keltik azt a gyanút, hogy nem a magyarokra értendők. Ilyen különösen az orosz őskronika különbségtévése *ugri beliji* ('fehér ugorok') és *ugri cserniji* ('fekete ugorok') között.

A 'fekete ugorok'-ról ezt olvassuk: „aztán a fekete ugorok vonultak el Kiev mellett; ez Oleg idejében történt”.¹⁾ — A

¹⁾ „пакы идоша Угъри Чърни мимо Києвъ, послѣже, при Ольгѣ“ (САХМАТОВ, Повесztj v. let 11).

898. év eseményeinek leírásában közelebbi részleteket is megtudunk: „898-ban az ugorok Kiev mellett átvonultak egy hegyen, amelyet most ugoroknak hívnak. Megérkeztek a Dnyeperhez és megálltak sátraikkal, mert úgy vándoroltak, mint a palócok. Megérkeztek kelet felől és átkeltek a nagy hegyeken, amelyeket ugor hegyeknek neveznek, és harcolni kezdtek az ottan élő volochokkal és szlovénokkal“.¹⁾ — Alig lehet kétséges, hogy ez a 'fekete ugorok' (Угъри Чърнии), majd egyszerűen 'ugorok' (Угъри) néven említett nép, amely a IX. században vonul keresztül Délnyugati-Oroszországon, hogy azután az 'ugor hegység'-en, a Kárpátokon átkelve hont foglaljon magának, nyilván a magyarság.

Ezzel szemben a másik, a 'fehér ugorok' (Угъри Бѣлии) elnevezés az általános fölfogás szerint nem vonatkozhatik a magyarokra. SCHLÖZERTŐL MELICHIG a kazárokat szokták a név mögött gyanítani, legújabban azonban KOSSÁNYI is elutasító álláspontra helyezkedik²⁾ és MORAVCSIK is súlyos érvet hoz föl az azonosítás ellen. — Az orosz őskronika vitás helye azt mondja: „Mikor a szlovén nép, amint mondtuk, a Duna mellett élt, a szkítáktól, mégpedig a kazároktól egy bolgár nevű nép jött, megállapodott a Duna mentén és a szlovénok elnyomója lett. Azután jöttek a 'fehér ugorok' és elfoglalták a szlovén földet, elűzvé a volochokat, akik előzőleg a szlovén föld urai voltak. Ezek az ugorok Herakleios császár idejében kezdtek föltűnni, aki háborút viselt Chosroes perzsa császár ellen“.³⁾ — MORAVCSIK így magyarázza ezt a homályos helyet: „a

¹⁾ „Въ лѣто 6406. Идоша Угъри мимо Кыевъ гороу, еже ся зоветь нынѣ Угърьское, и пришѣдъше къ Днѣпру, сташа вежами; бѣша бо ходяще, акы се Половци. И пришѣдъше отъ вѣстока, устрѣмишася чересь горы великыя, яже прозвѣвашася горы Угърьскыя, и почаша воевати на живуцая ту Волохы и Словѣны“ (САСНМАТОВ, Povesztj vr. let 25).

²⁾ „Es sei hier noch kurz bemerkt — ohne die frage diesmal eingehender zu erörtern —, dass die allgemein verbreitete ansicht, nach welcher die russen irgend einmal die chasaren „Оугри Бѣлии“ und die ungaru „Оугри Чернии“ genannt hätten, jeder begründung entbehrt“ (Aus d. forschungsarbeiten 101. l. jegyz.).

³⁾ „Словѣнску же языку, якоже рекохомъ, живуцую на Дунаи, придоша отъ Скуфѣ, рекъше отъ Козарѣ, рекомии Бѣлгаре, и сѣдоша по Дунаеви и насильници Словѣномъ бѣша. Посемь придоша Угъри Бѣлии, и наслѣдиша землю Словѣнску, прогнѣвъше Волохы, иже бѣша преже иреали землю Словѣнску. Си бо Угъри почаша быти при Ираклии цѣсари, иже находиша на Хоздрон, цѣсари Перьскаго“. (САСНМАТОВ, Povesztj vr. let 11.)

szövegek összefüggéséből az tűnik ki, hogy ezek a „fehér onogurok” a duna-menti szlovének földjére jöttek, márpedig a kazárok sohasem jutottak el odáig. Az Угри Бѣлии név szerintem a dunai bolgárok neve Az orosz krónikás azonban nem tudván, hogy a *bolgár* és *onogur* név ugyanarra a népre vonatkozik, kétszer említi a dunai bolgárokat: először Болгаре, majd Угри Бѣлии néven“ (MNy. XXVI, 106).

MORAVCSIK ötletes értelmezését, bármennyire kapóra jönne is, nem látom föltétlenül meggyőzőnek. Ha arra gondolunk, hogy az orosz őskronika különféle korú és értékű forrásokból — görög és egyéb írók munkái, kolostori és udvari följegyzések, helyi hagyományok és messziről vándorolt mondák — összerótt szerkesztmény, eleve lehetségesnek tarthatjuk, hogy a kétféle ’ugor’ népről szóló részletek is a természetes egyenetlenségek közé tartoznak. Külön feladat volna ennek a kényes kérdésnek tisztázása, s ezért kénytelen vagyok beérni egy kis szemléltető egybevetéssel.

Az őskronika szerint: ¹⁾

I.) a ’fehér ugorok’
(= kazárok? — dunai bolgárok?)

keletről jöttek, a Duna mellett letelepedtek, elfoglalták az ott lakó szlovének földjét, amely azelőtt a volochoké volt, és elűzték a volochokat.

II.) az ’ugorok’ ill. ’fekete ugorok’ (= magyarok?)

keletről jöttek, átkeltek az ugor hegyeken, elfoglalták az ott lakó volochok földjét, amely azelőtt a szlovéneké volt, és elűzték a volochokat.

Míg a tüzetes forrás- és szövegkritikai vizsgálatok elegendő világosságot nem derítenek a szembe állított részek egymáshoz való viszonyára, szóról-szóra helyénvalónak tekintem JAGIĆ megjegyzését: „Non tam facile dictu est, cur inter Ugros Albos et Nigros distinctio fiat“ (MHK. 369). Ez pedig azt jelenti: egyelőre nincs kétségtelen bizonyítékunk arra, hogy a szlávok a magyaron kívül valamilyen népet *ugri*-nak neveztek volna.

1) I.) „придоша Угъри Бѣлии, и наслѣдиша землю Словѣнску, прогънавше Волохы, иже бѣша преже преями землю Словѣнску“.

II.) „Идоша Угъри почаша воевати на живуца ту Волохы и Словѣны Сѣдяху бо ту преже Словѣне, и Волохове преиша землю Словѣнску. Посемь же Угъри прогънаша Волохы, и наслѣдиша землю ту.“

3. Az *ogre* név későbbi sorsa, különféle nyelvekbeli módosulása ezúttal kevésbé érdekel bennünket. Különleges szempontunkból csak annak a határozott megállapításnak látjuk fontosságát, hogy a név a szlávorságból indult el további vándorútjára, mégpedig eredeti nazálisos formájában és kizárólagosan „magyar“ jelentésben. Eljutott a nyugati népekhez — az első adat az Annales Bertiniani-ban található, 862-ből —, amelyeknek latinságában eleinte *Ungri* plur. formában szerepelt, utóbb azonban az ófn.-ben hangszabályszerűen *Ungar*: lat. *Ungarus*, plur. *Ungari*, a franciában pedig *Hungri* ill. *Hungari* alakot öltött; eljutott a bizánci görögségbe — az első adat a X. században GEORGIOS MONACHOSNÁL bukkan föl —, ahol Ογγροι (a XI. században, bizonyára nyugati hatás következtében, Ογγαροι is található) alakban honosodott meg; eljutott végül a velünk nem érintkező távolabbi népekhez is, egyikhez az egyik, másikhoz a másik közvetítő sajátos változatában.

* * *

Négy évszázadon keresztül, MIECHOVI MÁTYÁSTÓL GOMBOCZ ZOLTÁNIG és NÉMETH GYULÁIG kísért már az a gondolat, hogy a 'vogulosztják' jelentésű or. *jugra*, zürj. *jegra* a kétségtelen hang- és alaktani nehézségek ellenére is azonos a magyarok *ungri*, *hungari* nevével. — „Accipe primo — írja Miechovi Mátyás 1517-ben — quod *Juhri* a *Juhra* regione scithie de qua oriundi exiuerūt: vocati sunt: ⁊ vsque in nostra tempora a Bohemis Polonis ⁊ Slauis *hugri* appellantur ab aliis autem *hugui* tandem ⁊ *hungari* dicti sunt“. — A régi nyugateurópai *Jugria*-irodalomban senkisésem fogalmazta meg ily szabatosan a két népnév összefüggéséről vallott nézetét, bár a szaporán ismétlődő „*Juhra*, inde *Ungarorum* origo“, „die *Jugritzen* sollen die rechten *Hungern* sein, dauon sy Iren vrsprung haben“, „*Hungari* ex alia *Hungaria* Scythica egressi, que *Juhra* hodie dicitur“, „*Hongari* ab *Juhuris* originem habent“ stb. közhelyszerű theoreémák jogossá teszik azt a föltevést, hogy a két népnek, a magyarnak és az obi-ugorságnak nemcsak nyelvi és etnikai összetartozásáról voltak általánosan meggyőződve, hanem a két népnév azonos eredetében is hittek, sőt részben tán éppen a nevek összezsengése patantotta ki és vitte szét a rokonítás gondolatát.

A két népnév azonosságának bizonyítására az ú. n. *ujgur* elmélet virágzása idején, a XVIII. sz. végén és a XIX. sz. elején

történtek a legserényebb és egyideig sikereseknek tartott kísérletek. FISCHER és SCHLÖZER, az *ujgur*-elmélet fölállítói, kiépítői, természetesen az ujugorok leszármazóinak tekintett vogulok-osztjakok *jugri*, *jugra* nevét vették elsődleges alakulatként. Abból fejlődött szerintük a Kárpátok mögé levándorolt magyarság *ugri*, *ungri*, *ungari* elnevezése, mégpedig szláv, jelesen orosz hangváltozással:

1. Először lekopott a szókezdő *j*-: *jugri* > *ugri*, éppúgy mint pl. *Juliana* > *Uliana*, mert SCHLÖZER szavakint „die russen pflegen auch in andern namen das *j* am anfang zu verschlucken“ (Allg. nord. geschichte 420);

2. a következő *ugri* > *ungri* változáson sem akadtak fön, kimondván, hogy az *n* közönséges járulékhang: „das eingeschobene *n* ist ein sonderlich den polen ser gewöhnlicher rhinesmus, den ihnen bei diesem volksnamen die deutschen, und späterhin selbst die russen (*Wengri*), allgemein nachgemacht haben“ (SCHLÖZER, Nestor II, 28, III, 113).

A FISCHER-SCHLÖZER-féle *jugri* > *ugri* > *ungri* származtatás irányzatossága és hangtani lehetetlensége csak akkor ütközött szembe, amikor KLAPROTH megdöntötte az ujugor-ugor azonosság föltevését és ezzel alapjától fosztotta meg a kombináció egész építményét. Nem is akadt tudtommal azóta senki sem, még a szláv hangtörténetben kevésbbé jártasak között sem, aki a *jugra* és *ungri* kapcsolatát hasonló irányban, hasonló érvekkel próbálta volna bebizonyítani.

MUNKÁCSI BERNÁT az *ugor* népnevezetről írt és már több ízben idézett tanulmányában szintén arra az eredményre jutott, hogy a *jugra* és az *ungar* hasonlósága nem eredhet merő véletlenségből. MUNKÁCSI hajlandó volna ugyan a két nevet egyazon eredetűnek, az *onogur* fejleményének tekinteni, de *Jugriát* illetőleg hangtani kétségei vannak: „hogy a *jugur* ugyanennek (t. i. az *onogurnak*) egészben legyen változata, azt azért nem lehet fölvennünk, mivel nem ismerünk olyan nyelvet, melynek hangsajátságai közé tartozzék a szóközépi *ng*-nek *g*, illetőleg *γ* mássalhangzóvá való egyszerűsítése, e mellett a szókezdő *j* járulékhang mássalhangzót is kedvelje s melynek beszélőiről végre valami történeti érintkezést lehetne feltennünk az uralvidéki népekkel. . . . De hátha a *jugur* csak az *un-ugur* név utórészének mása, mely tudvalevőleg magán álló *ogor*, *ugur* alakban is többször található bizánci íróknál, s melynek egykori önálló létét a vele kapcsolt különböző összetételes népnévből is következtethetjük? Ha ezt fölteszük, akkor csak a *j* szókezdő

szorul igazolásra: nézzünk hát szét, melyik az a történeti szerepű nyelv a Volga és Ural hegység vidékén, melyben az ily hang-sajátság kimutatható. A zürjén, mint láttuk, nem az *s* az orosz sem fejlesztett volna eredeti *o*, *u* szókezdő előtt *j*-t. De hátha a volgai bolgár nyelv ilyen, melynek utódát a mai csuvasban láthatjuk? (Ethn. VI, 361). — Igaza van MUNKÁCSINAK, ilyen prothetikus *j*-vel csakugyan gyakran találkozunk a csuvasban:

tör. (KÄŠYARĪ-BROCKELM.)	<i>iz</i> 'spur'		kaz. <i>az</i> ∼ csuv. <i>jər</i>
"	" <i>at</i> 'name'		" <i>at</i> ∼ " <i>jat</i>
"	" <i>as</i> 'hermelin'		" <i>as</i> ∼ " <i>jus</i>
"	" <i>il</i> 'reich, volk'		" <i>il</i> ∼ " <i>jal</i>
"	" <i>aqmaq</i> 'fiessen'		" <i>ak</i> - ∼ " <i>jyx</i>

(vö. pl. RAMSTEDT: KSz. XVI, 72—73, RÄSÄNEN: SUS. Toim. XLVIII, 51—54).

Ilyen úton-módon MUNKÁCSI arra a következtetésre jut, hogy a vogulok-osztjások „*jugur*, *juxér*“ elnevezése az *ogur* szóból a bolgár-törökben keletkezett: „az *ugur* népnévnek vogulokra és osztjásokra alkalmazott *juxér*, *jugur* alakja a bolgároktól, vagy valamely bolgárféle néptörzstől származik, még pedig tekintve, hogy Menandernek a Kuban folyónál lakó *ugur*-jai közel estek ama földhöz, honnan a bolgárok a hunn népvándorlás kapcsán a Közép-Volga tájékaira költöztek — úgy lehet a dolgot felfognunk, hogy e név az utóbbiaknál ha kezdettől fogva nem is éppen a vogul és osztják népre alkalmazva, mégis már igen régi időben volt használatban. A bolgárok adhatták a vogulok és osztjások tartományának és főhelyének valamely hagyományos, ez említett népeket a délebben lakott *ugur*-okkal azonosító felfogás alapján a *juxér* nevezetet, melyből az orosz *jugor* nép- és *Jugra* tartomány-, illetőleg helységnév támadt“ (uo. 364).

Aránylag kevesebbet foglalkozik MUNKÁCSI az or. *Jugra*, arab *Jūra* szövégi *-a*-jának megfejtésével: miután a zürjén eredetet, a zürj. *-a* melléknévképzővel való azonosságot (vö. zürj. *gos* 'fett': *gosa* 'fettig') valószínűtlennek ítéli, szláv alakításra gondol, mint pl. a *Merja*, *Mescsera*, *Muroma*, *Cseremisza* és *Pecsera* nép- ill. területnevekben; sőt tovább menve olyan nézetet is megkockáztat, hogy a „zürijénből megfejtethetlen“, „rejtelmes“ *jegra* is orosz eredetű lehet: „alkalmasabb magyarázat híján oroszból eredetnek,

vagy legalább a *Jugra* tartománynév képzésétől befolyásoltnak képzelhetjük bár a zürjén *jögra*, *jogra*, *jugra* népnevezetet is“ (uo).

MUNKÁCSI magyarázatát a maga egészében elfogadhatatlannak tartom, bár el kell ismernünk, hogy a gondolatvezetés nagy elme-élre vall, s a bizonyítás egyes pontjai, mindenekelőtt a *Jugra* szóvégi *a*-jának úgyszintén az orosz és a zürjén alakok egymáshoz való viszonyának értelmezése, fején találták a szeget. Amint az alábbiakban lesz alkalmam bizonyítani, *Ugra* az eredeti alak, az oroszban keletkezett a másodlagos *Jugra*, tehát sem okunk, sem jogunk nincs arra, hogy a prothetikus *j*-t egyebütt keressük, illetőleg adat híján a bolgár-törökben föltételezzük. Ha viszont ez igaz, akkor semmi sem teszi indokolttá, hogy etymon-keresésünkben háttat fordítsunk az eleve valószínűbb *onogurnak*, mert hiszen MUNKÁCSI is csak azért pártolt át az *ogurhoz*, hogy a nazális-hiányt és a praejotatiót egyazon nyelvből meg tudja magyarázni.

MUNKÁCSI nagyérdékű tanulmánya óta senki sem foglalkozott behatóbban a *Jugria* név sorsával, de akik újabban érintették a kérdést s nem utasították el kereken — többnyire indokolás nélkül — a magyarok *ungri* és a vogulok-osztjások *Jugra* nevének összetartozásáról vallott régi hitet, azok az *ungri* alapalakjául bebizonyított *on(o)gur*ban látták a *Jugra* forrását is. Míg azonban az *on(o)gur* > *ungri* változás aránylag világosan állt a kutatók előtt, a föltett *on(o)gur* » *Jugra* fejlődés átmeneti fokait teljes homály fődte. Azt hiszem, a zürjén *jegra*, *jogra*, *jugra* 'vogul, osztják' volt a tisztánlátás legfőbb akadálya és a legtöbb zavar előidézője. Mivel eleve természetesnek tetszett, hogy az oroszok a zürjének közvetítésével ismerkedtek meg az obi-ugorokkal s így valószínűleg a zürjénből vették át az obi-ugorok *jegra* elnevezését is, ennek a hiedelemnek érthető következményeképpen az egész *on(o)gur* > *jugra* változás zürjén nyelvtörténeti kérdéssé sikamlott át.

Mit szól ehhez a zürjén nyelv története? A denazalizációt meg tudók magyarázni a zürjénből, mert hiszen ismeretes, hogy a zürjénben a zárhangok előtt állott nazálisok eltűntek (vö. SZINNYEI, NyH' 39—42):

fS. *tunte* 'érez, ismer' | lpK. *tommta* ~ zürj. *təd*-

fS. *anta* 'ad' | md. *ando* ~ zürj. *ud*-

fS. *onki* 'horog' | lpK. *vuyk* | cser. *orgo* ~ zürj. *vug*

fÉ. *purg* 'knolle' etc. | vog. *pūrylūp* 'gombos' | osztj. *porγəl* 'knolle' ~ zürj. *bugjəl* 'buckel'.

Ezzel szemben szinte tanácstalanul állunk az **oγgur* > *jugra* másik két változása előtt: a zürjénből nem tudjuk megfejtteni sem a praejotatiót, sem a szóvégi *-a*-t.

Szervetlen *j-* a zürjénben nem szokott kifejlődni; ahol szókezdő *j-* van, az a fgr. **j-* folytatója (SZINNYEI, NYH¹ 29):

zürj. *ji* 'jég' ~ fS. *jää* | md. *jej*

zürj. *ju-* 'iv-' ~ fS. *juo-* | lpN. *juškā-* | cser. *jü-*.

Mindössze három példát tudok arra, hogy egyes zürjén nyelvjárásokban — alkalmasint fonétikai okokból — szókezdő *j-* keletkezett:

1. zürjP. (WIED.) *em* 'nadel, dorn', KP. (GENETZ) *im* ~ zürj. (WIED.) *jem*. Vö. fS. *äimä* 'acus maior sutoris' | lpN. (FRHS) *aibme* 'acus triquetra', lpL. *ai'me-* 'schusternadel mit dreieckiger spitze' | cser. (WICHM.) KB. *im*, U. *imō* 'nadel', (RAMST.) H. *im* 'nadel, näh-nadel, stachel, dorn', (VASZILJEV) *имэ* 'стрелка, иголка' || szamJur. *nībea*, *nībea*, *nībe*, *nīve*, *nīvè* 'nadel' | szamKam. *nīmi* id. (Vö. SETÄLÄ, Stufenw. 118, Verw. 85; PAASONEN, Beitr. 16; LEHTISALO, Jur.-szam. vok. 110);

2. zürj. *irmös* ~ *jermös* 'irmos' < or. *ирмосъ* id. (Vö. KALIMA: SUS. Toim. XXIX, 55, 57);

3. zürj. (SZAVV.) *азяваны*, *азялны* 'квасить, проквасить, кислымь дѣлать, кислымь сдѣлать'; (WIED.) *az* 'sauerkohl', *aza* 'aus saurem kohl', *azalny* (*azavny*), *azedny* 'säuern, einsäuern (kohl)'; (SACHOV) *az* 'квашенная капуста', V., Sz. *azavni*, *azalni*, FV. *azavni*, Pecs. *azalni*, I. *азооні* 'квасить, сделать кислым' ~ (WIED.) P. *jaž* 'sauer'.

Hasonló zavarba jutunk, ha az (**oγgur* >) *jugra* szóvégi *-a*-ját a zürjénből próbáljuk származtatni. A mód- és állapothatározószó *-a* ragjáról (pl. *bur* 'jó': *bura* 'jól', *jon* 'erős': *jona* 'nagyon') szó sem lehet, egyedül az *-a* névszóképzőre gondolhatnánk, ámde ezt az egybevetést is jogosulatlannak kell tartanunk, ha figyelembe vesszük, hogy az *-a* a zürjénben nomen possessorist vagy nomen possessit szokott képezni (Vö. WIEDEMANN, Versuch einer gramm. d. syrj. spr. 117, Gramm. d. syrj. spr. 45—47): *em-bur* 'vermögen, habe, reichthum' (*em* 'vorhanden', *bur* 'gut; güte'): *ema-bura* 'wohlhabend, reichlich'; *bi* 'feuer, hitze': *bia*, *bija* 'heiss, hitzig, feurig'; *bon* 'bast': *bona*, *bonja* 'basten, bast-'; *ež* 'fleisch': *eža* 'fleischig, feist, dick, stämmig'; *gug* 'hinterseite, kehrseite': *guga* 'verkehrt'; *jur* 'kopf, haupt, spitze': *jura* '-köpfig, obere, haupt-' pl. *gōna-jura*, *paškyr-jura* 'zausköpfig', *kuš-jura* 'kahlköpfig; priester'; *šin*

'auge': *sina* (P), *sínma* 'sehend, mit augen versehen, -äugig' pl. *öti-sínma* 'einaugig', *pol-s.* 'einaugig', *ortsa-s.* 'schielend'.

Ha ezen nehézségek ismerete után is ragaszkodnánk ahhoz az elgondoláshoz, hogy az oroszok zürjén közvetítéssel jutottak az (**ogur* >) *jugra* szó birtokába, akkor alig maradna más mentségünk, mint az a föltevés, hogy

tör. **ongur* > zürj. **ogur*, **egur* > or. *ugra* > *jugra* > zürj. *jugra*, *jogra*, *jegra*. — Elvileg lehetséges volna a szónak efféle ide-oda vándorlása, vannak is rá példáink, még a finnugorság és az orosz nyelv között is,¹⁾ de ennek a magyarázatnak csak egészen kivételes esetekben van helye, amikor konkrét, megfellebbezhetetlenül biztos hang- vagy alaktani kritériumok követelik. A *Jugra* esetében azonban az általános földrajzi-történeti helyzetkép javallatán kívül semmi támpontunk sincs ilyen körforgás rekonstruálására, sőt az orosz *u* egyenesen ellene látszik bizonyítani. Azt tartom tehát, sokkal helyesebben járunk el, ha a zürjén *jugra*, *jogra*, *jegra*

¹⁾ Ilyen finnugor részről oroszba átadott és később orosz módosulatban, orosz továbbképzésben visszavett szavak:

1. zürj. *sopets*, *söpets*, *söpets'* 'steuer, steuerruder' < or. *coneuz* id. — Kétségtelennek látszik, hogy a zürjénbe átadott orosz szó valamelyik fgr. nyelvből való jövevény: vö. fS. *sapsi*, *sapsa*, *sapso* 'inguen', fÉ., fL. *saps* 'steuerruder' | lpK. *suopc* 'steuerruder' | osztjÉ. *sēvis* 'hinterteil (eines fahrzeuges), hintersteven' (Vö. SETÄLÄ: FUF. II, 252, KALIMA, SUS. Toim. XXIX, 128).

2. zürj. (WIED.) *labaz* 'am baum hängendes gerüst, von wo der jäger schießt' < or. *labazi* 'kornspeicher, jagdzelt, hängkorb auf einem baume (von dem aus der jäger auf den bären schießt)'. — Az oroszban azonban egészen elszigetelten áll a szó, nyilván jövevény, mégpedig alig lehet máshonnan, mint a zürjénből, ahol elemezhető származék: (WIED.) *lobos* 'hütte, laubhütte' (Vö. RAASONEN: NyK. XL, 354, KALIMA, SUS. Toim. XXIX, 73, FUF. XVIII, 30).

3. zürj. (WICHM.) *luzan* 'mantel der jäger' < or. *лузанъ* 'kurzes oberhemd der jäger aus filz, wolle usw. bei nassem oder kaltem wetter'. — Az izsmai zürjén nyelvjárásba került szó orosz képzés, éppúgy, mint az azonos értelemben, párhuzamosan használt *лузецъ* is *-anz* ill. *-euz* képzővel egy **луз*-alapszóból, amely azonban csak a zürjénből kerülhetett át: zürj. (WIED.) *luz*, *loz*, *laz* 'ein schulterüberwurf der zobeljäger', (WICHM.) U. *loz*, V., Sz., L. *laz* 'kapuze, besonders der wildfänger, mit einer tasche für proviant hinten' (Vö. KALIMA: FUF. XVIII, 31).

4. mdE. *marok* 'rakás, halmocska, dudorodás' < or. *марокъ* id. — Az oroszban *-окъ* kicsinyítő képzős származék a *маръ* 'одинокій бугоръ, курганъ, насыпь или природная сопка' szóból, amely viszont jövevény a finnugorságból, valószínűleg a mordvinból, vö. md. *mar* 'haufe, grabhügel, kurgan' | fS. *marasto* | lpKo. *moaras* | osztj. *maraj*, *mori* stb. (Vö. RAVILA: Viritt. 1930. 116).

alakokat ideiglenesen egészen figyelmen kívül hagyjuk ill. kikapcsoljuk őket az alakszármaztatás láncolatából és közvetlenül az orrossal próbálunk szerencsét. Nézetem szerint az orosz az egyetlen nyelv, amelyben — hogy MUNKÁCSI követelményeit idézzem — megvan a denazalizáció, megvan a praejotatio, kimutatható a terület- és népnév képzésére használt *-a*, s amelynek beszélői történeti kapcsolatban állottak az Urál-vidék népeivel.

Haladjunk pontról-pontra.

A denazalizáció annyira ismeretes jelensége a szláv nyelveknek, jelesen az orosznak, hogy fölösleges volna részletesebben ismertetnünk. Minket inkább az a kérdés érdekel vele kapcsolatosan: szabályos-e, megbízható példákkal igazolható-e ez az *on > u* változás.

Az ó-egyházi szlávnak ж betűvel (ú. n. большой юсь) jelölt hangja, az orrhangú *o* (a szokásos átírásban: *a* ill. helyesebben *o*) egyes szláv nyelvekben, így többek közt az oroszban is *u*-vá fejlődött:

*o > u > u.*¹⁾

A rengeteg példából elegendő lesz az alábbi néhányra hivatkoznunk:

ó-egyh. szl. *doga* 'arcus, iris': or. *duga* 'bogen, regenbogen' | bolg. *duga* | szerb, horv. *duga* | cseh *duha* | lengy. *degu, daga*;

ó-egyh. szl. *goba* 'spongia': or. *guba* 'baumschwamm' | bolg. *goba* | szerb, horv. *güba* | cseh *houba* | lengy. *gabka, gebka*;

ó-egyh. szl. *gostz* 'densus': or. *gustoj* 'dicht, dick' | bolg. *gost* | szerb, horv. *güst* | cseh *hustý* | lengy. *gesty*;

ó-egyh. szl. *gost* 'anser': or. *guse* 'gans' | bolg. *gaska* | szerb, horv. *güska* | cseh *hus* | lengy. *ges'*;

ó-egyh. szl. *krögz* 'circulus': or. *krug* 'kreis' | bolg. *krag* | szerb, horv. *krüg* | cseh *kruh* | lengy. *krag*;

ó-egyh. szl. *logz* 'nemus': or. *lug* 'wiese, au' | bolg. *lsg* | szerb, horv. *lûg* | cseh *luh* | lengy. *leg, lag*.

Fontos, hogy nemcsak a szó belsejében, hanem a szó elején is hasonló megfelelési viszonyokat találunk. A már fönnebb említett ó-egyh. szl. *oglb* ~ or. *ugolb* 'kohle' példán kívül idézhetjük még pl.:

¹⁾ Vö.: SZOBOLÉVSZKI, Lekcii³ 19—20; VONDRÁK, Vgl. Gr. I, 114 skk.; MIKKOLA, Ursl. Gr. I, 66 skk.; FORTUNATOV, Lekcii po fonet. sztaroszl. 170 skk.; DURNOVO, Ocsersk iszt. russzk. jaz. 117, úgyszintén MIKLÓSICH ill. BERNEKER szláv etimológiai szótárának ide vonatkozó cikkei.

ó-egyh. szl. *ogls* 'angulus': or. *ugol* 'winkel' | bolg. *ogzl, jsgzl* | szerb *ugal* | cseh *uhel* | lengy. *wegiel*;

ó-egyh. szl. *osz* 'barba': or. *us* 'bart, schnurbart' | bolg. *vas* | lengy. *was*;

ó-egyh. szl. *oda* 'hamus': or. *uda* 'angel' | bolg. *vdica* | lengy. *weda*;

ó-egyh. szl. *oty* 'anas': or. *utka*;

ó-egyh. szl. *ozeks* 'angustus': or. *uzkij* 'eng'.

Könnyű volna a példák számát szaporítani, de az eddig föl-soroltakból is nyilvánvaló, hogy az oroszba átkerült **ogur* egészen szabályosan **ugur*-féle alakká fejlődhetett.¹⁾

Ettől a kikövetkeztetett formától már nem nagy köz választja el az első adatok *Ugra* alakját. Csak azt kell földeritenünk, milyen eredetű a szó végén található *a*, és hova lett a *g* és *r* közt volt magánhangzó.

Már az élesszemű MUNKÁCSI arra az eredményre jutott, bár a megállapítás nem nagyon illett elméletébe, hogy a *Jugra a*-ja alkalmasint az oroszból vagy legalább is orosz hatással magyarázandó. Utalt is olyan nép- ill. területnevekre, amelyek a *Jugra*-val egyezően orosz képzéseknek bizonyulnak:

1. *Merja* (*Меря*), az orosz őskronikában és egyéb régi emlékekben több ízben előforduló név, mely egy a Kljazma táján lakó, minden bizonnyal a cseremishez közel álló finnugor népet és földjét jelölte. Amint munkám egyik későbbi fejezetében bizonyítani óhajtom, a cseremiszek nemzeti nevének, a *marinak* palatális hangrendbeli változata orosz továbbképzésben. Az oroszosítást világosan mutatják a népnévnek nem orosz forrásokban található változatai: JORDANESNÁL *Merens* (plur. acc.), BRÉMAI ÁDÁMNÁL *Mirri*.

2. *Mescsera* (*Мещера*): az orosz évkönyvek szerint az Oka felső folyása körül élő nép, talán a finnugorság egy ága, amely idővel egészen eltatárosodott. A szó etimológiai magyarázatai közül

¹⁾ A *Jugria* név nazális nélküli változatait ismerve méltán lepődik meg az ember a *Jungorija* (*Юнгория*) alak láttára, amely BUCINSZKIJNÁL több ízben is előfordul s bizonyára a *Jugria* helyett szerepel, mert expressis verbis megmondja róla, hogy az Urál európai lejtőinek az *Usza* folyótól a *Káma* forrása tájáig terjedő részét jelentette, s lakói északon az osztjások, délen a vogulok voltak (Крещение остяковъ и вогуловъ при Петръ Великомъ, [Харьковъ. 1893] 2, 9). Mivel a különös alaknak sehol másutt nem lelem nyomát, nem tudok mást gondolni, mint hogy BUCINSZKIJ a *Jugoria* és *Hungaria* nevekből kontaminálhatta.

az a legvalószínűbb, amely egyik tatár nép, a *misär* nevével azonosítja. Vö. még az orosz irodalomból: *mescser*, *mescserják*, *Mescserka* stb.

3. *Muroma* (*Мурома*): a leírásokból ítélve alighanem a mordvinok testvérnépe, amely az Oka alsó folyása vidékén lakott, de hamarosan beleolvadt az előretörő oroszországba. Nevüket megőrizte a területükön épült *Murom* városa.

4. *Cseremisza* (*Черемиса*): a *cseremisiz* (\approx csuv. *särmys*, tat. *tšermes*) népnek és földjének az orosz őskronikában szereplő neve. Ilyen oroszos alakban említi pl. még МІЕЧОВІ МАТЪЯС is: „Perm: Baskird: *Cziremissa*: Juhra: Corela“.

De hivatkozhatunk még egyéb, hasonlóképpen orosz *-a* képzővel alkotott nép- vagy területnevekre is:

Obdora (*Обдора*): az Alsó-Ob partvidékének és népének a régi orosz emlékekben közkeletű elnevezése, amely nyilvánvalóan a zürjénből átvett *Obdor* (*Ob* + zürj. *dor* ,oldal, part, táj') *-a* képzős származéka. 1502-ben a cár címei közé is bekerült; a nyugateurópai földrajzi és történeti irodalomban is sűrűn emlegetik (*Obdora*, prouincia *Obdora*, latinositott alakban *Obdoria*, *Obdorie*, *Abdori* secundum Obbi littora stb), ami elsősorban ,Arany-asszony' (Золотая баба, Злата баба, Aurea anus, Goud oud Wyf) néven híressé vált bálványuknak tulajdonítható.

Udora-nak a Vaska és Mezeny folyók felső folyása vidékét, u d o r a i nyelvjárásnak pedig e vidék zürjén lakosságának nyelvét szoktuk nevezni. Az elnevezés zürjén eredetű: *Udor*, *Uvdor*, *Uldor* \rightarrow zürj. *ul*, *uv*, *ü* ,unteres, unterraum' + zürj. *dor* ,rand, seite'. Vö. (SZAVV.) *Увдор* (*Uvdor*) ,Удора собств. низовый край'; (WIED.) *uldor* ,unteres, unterseite, unterteil; Udorien, das niederland'; (ЛЫТКИН) *Uldor*, *Uvdor* ,Удора, низовый край'; (САСНОВ) *Удор* (o: *Udor*) ,Удора'. — A név eredeti jelentése tehát ,unterseite, niederland', ami — Фокус szerint is — nagyon találó elnevezés (KSz. XVI, 85).

Ugyancsak ennek az orosz *-a* képzőnek alkalmi fölbukkanását figyelhetjük meg több idegen népnév régi orosz módosulatóban. Hogy csak a három legvilágosabb példát említsem, előfordul *latina* ,latin-ság', *csuvasa* ,a csuvasok', *tatara* ,tatárság': „море убо Латиною обдержимо, земля же и суша обладаема безбожьными Турки“ (PSzRL. XXI, 331)¹; „Чюваша, Черемиса и Мордва и тарханы и

¹) A kötet földrajzi mutatója szerint: *Латина* (*Latina*) = *Латиняне*, *Латини* (*latinok*).

можары, и вся земля Казаньская“ (uo. 641), „Черемиса и Чуваши“ (uo. XXII, 524), „Чуваши и Черемиса и Вотяки и Мордва“ (Akty Isztor. IV, 336), „съ ясачными людьми съ новокрещены. и съ Чувашию и съ Черемисою и съ Вотяки и съ Мордовою“ (uo.); „Татара и Черемиса съ ними живутъ смежны, а стрѣлецкихъ денегъ не платятъ“ (uo. V, 201).

Azt hiszem, ennyi kényelmesen és biztosan elemezhető analogon tanúsága följogosít bennünket arra a föltevésre, hogy az *Ugra-Jugra* név szóvégi *a*-jában is azt a régi orosz terület- és népnévképzőt lássuk, amely az idegenből kapott nevekhez szokott járulni.

A ‚magyar‘ jelentésű ó-orosz (tör. **ugur* >) **ugrinz*: plur. *ugre*, *ugri*, *ugry* alakokban, úgyszintén a ‚vogulság-osztjakság‘ jelentésű orosz (tör. **ugur* >) *Ugra* származékban szemet szűrhat a *g* és *r* között még a törökben megvolt magánhangzó hiánya. Nyilván fokozatos redukció vezetett a magánhangzó teljes kikopásához. Az átmeneti fokozatot tükröztetik vissza pl. ó-egyh. szl. *ouęru*, *ouęre* (o: *uęri*, *uęre*) (vö. Miklosich, Lex. pal. s. v. *ęrpinъ*), az orosz emlékekben pedig: *Уęру* (o: *uęri*) (vö. PSzRL. IV/1: 5; Сачматов, Povesztj vr. let 11, 25, 29, 47, 50, 315, 316, 319).¹⁾ — Kétségtelenül hasonló változás történt az *abar* (> *avar*) népnévben is: ó-egyh. szl. *обору*, *объру*, *объртнъ*, *объру* (vö. Miklosich, Lex. pal. s. v. *обринъ*), az orosz forrásokban: *объринъ*, plur. *объру*, *обърт* (vö. pl. Сачматов, Povesztj vr. let 11, Let. po Lavr. szp. 11) > *обринъ*, plur. *обре*, *обри*.

Etimológiai magyarázatomnak az a sarkpontja, hogy a *Jugra* név az orosz forrásokban eredetibb *Ugra* alakban lép föl, s a praetotatio, az *Ugra* > *Jugra* változás az oroszban következett be. Milyen bizonyító anyagra támaszkodik az állítás első tagja, és milyen példákkal igazolhatjuk az állítás második részét?

Ugra alakot tüntet föl az orosz őskronika második redactiójának az ú. n. etnográfiai népjegyzékben előforduló egyetlen adata: „... Пърмь, Печера, Ямь, *Угра*, Литъва...“ (Let. po Lavr. szp. 3, Novg., Szof., Voszkr., Patr.-Nik., Tverszk., Ljvovszk., Tipogr. let. = PSzRL. IV/1: 2, IV/2: 2, V, 82, VII, 261, IX, 2, XV, 17, XX, 39, XXIV, 1 stb., szinte kivétel nélkül minden évkönyvben,

¹⁾ Találtam néhány *ouęory* (o: *uęory*) adatot is (PSzRL. IV/1: 27, XXII/1: 419), ezek azonban bizonyára csak másodlagos alakulatok, elvonások az *ueorskiĭ* (vö. *Уеорская земля*, *Уеорскія горы*, *ueorskiĭ* король stb.) melléknévből.

úgyhogy a *poveszti* rekonstruálásában SACHMATOV is habozás nélkül ezt tartja meg; vö. Povesztj vr. let 3).

Az 1096. évi Rogovicsj-féle elbeszélésben, amely a poveszti-nek SACHMATOV szerint 1118-ban keletkezett harmadik redactiójára megy vissza, már kéziratoként váltakozik az *U*-s és *Ju*-s alak: pl. a Let. po Lavr. szp. két kéziratában (Radzivilovszkij szp. és Rukopisj Moszkovszkoj Duchovnoj Akademii) még *Ugra*. két kéziratában (Lavrentievskij szp. és a Troickij perg. szp.), úgyszintén a Patr.-Nik. évkönyvben (PSzRL. IX, 127) már *Jugra* ill. *jugricsi* található.

A név későbbi említéseiben jódarabig még váltakozva szerepelnek a variánsok, de hova-tovább a *ju*-s kerekedik felül. — Néhány példát ragadok ki az adat-változatok gazdag készletéből:

az 1193. évi Jadrej-kaland elbeszélésében *Ugra*, *ugorszkomu* (*Угра, угорскому* vö. PSzRL. IV/1: 591, X, 21), de *Jugra* (*Югра*, vö. PSzRL. IV/1: 175, IV/2: 176, V, 169, XV, 282) is olvasható;

az 1365. évről szóló följegyzésben *Ugorscsina* is (*Угорщина*, vö. PSzRL. IV/1: 603), *Jugorscsina* is (*Югорщина*, vö. uo. 291) fönmaradt;

az 1446-i jugriai hadi vállalkozás leírásában a Novg. IV. let. egyes kéziratai *U*-s formát használnak: *Угру, Угорьскихъ, Угерици*, mások viszont *Ju*-sat: *Югру, Югорьскихъ, Юерици, Югрици* (PSzRL. IV/1: 441; vö. Let. Avr., uo. XVI, 187: *Югру, Югорьскихъ, Югрици*);

az 1499. évi nagyszabású hadjárat rajzában szintén meglep a tarkaság: Sztep. kniga: „*Угрици и Гогуличи*“ ∼ „*Угорьская земля и Гогуличи*“; Patr.-Nik. és Ljvovszk. let.: „*Югрици и Гогуличи*“ ∼ „*Угорьская земля и Гогуличи*“; Voszkr. let.: „*Югрици и Гогуличи*“ ∼ „*Югорская*“ ∼ „*Угорская земля*“; Szof. let.: „*Угорьская земля и Гогуличи*“ ∼ „*Югрици и Гогуличи*“ (PSzRL. XXI, 54, 571, 572; XII, 249; XX, 369; VIII, 237; VI, 43, 44).

Az alapárnak ily kesőig elnyúló küzdelmét¹⁾ látva nem ütközhetünk meg azon, hogy egy-két nyugati írónál is akadnak *U*-s adatok:

ROSENBERG *Explanatio*jában: „*Vgri siue Vgrici*“;

egy 1581-ben MERCATORhoz intézett levél (Lettre de Jean Ba-

¹⁾ A név származékai közül az *ugricsi*, *ugorcy* őrizte meg legtovább az eredeti szőkezdő *u*-t. Pl. még KÖPPEK terminológiájában is föl-föltünetedezik a *vogulok* és az osztjákok összefoglaló elnevezéseként *Jugra* vagy *ugorcy* (*Югра* = *угорцы*); vö. Etn. karta² 15.

lach d'Arnsburg à Gerard Mercator, à Duisburg en Cleves) szerint: „en laissant l'île de Waigatz au milieu entre Ugorie & Nova Zembla & on vient à un golfe entre Waigatz & Obi, qui tournant un peu au Midi, s'étend jusqu'au país d'Ugorie“; „la terre d'Ugoria“; a lapszélre írva: „Vgoria ou Jugures“ (BERGERON-féle Voyages II. k., Traité des Tartares 118);

HERBERSTEINNÉL, amint fennebb már láttuk: *Jugaria, Jugritzen* ~ *Vgritzschi gentes*; WITSENNÉL: „Vgorie, of Jugorie“ (Noord en Oost Tartarye³ 933).

Azt gondolom, mindezek alapján jogosan következtetjük, hogy az oroszban a névnek *Ugra* az elsődleges formája, és *Jugra* a hosszú párvialdalban diadalmas másodlagos alakulat, s ilyenformán nem csatlakozhatunk sem MÜLLERHEZ, aki az *U-s* változatokat a 'magyar' jelentésű *ugri*, *Ungarn* alakok hatásával, a krónikások tudálékos önkényeskedésével magyarázza,¹⁾ sem MUNKÁCSIHOZ, aki a mai *Ju-s* kiejtést elegendő bizonyítéknak hiszi arra, hogy a régi-ségben előforduló *Ugra*, *ugricsi* írás csupán elnézésből eredhetett.²⁾ — A két névváltozat közti viszony illetően értelmezését — megítélésem szerint — csak akkor helyeselhetnők, ha az *U-s* alakok később tűnnének föl mint a *Ju-s*ak, és az *u- > ju-* változást nem tudnók példákkal igazolni. Ámde egyfelől kétségtelen, hogy az oroszban a név először *Ugra* alakban lép föl, másfelől a későbbi *Jugra* szabályos orosz hangváltozással keletkezettnek bizonyítható.

Fölösleges volna e helyütt részletesebben foglalkoznunk a praejotatióval, ezzel az amúgy is általánosan ismert ósszláv és orosz hangtörténeti jelenséggel;³⁾ rátérhetünk mindjárt a bennünket közvetlenül érdeklő orosz *u- > ju-* változásra.

¹⁾ „Die erste [anmerkung] ist, dass man im russischen *Jugorskaia* und nicht *Ugorskaia Semlja* sagt; obgleich dieses letztere, und der name des volks *Ugritschi*, zuweilen in den russischen geschichtbüchern vorkommt. Die annalisten scheinen diese schreibart deswegen angenommen zu haben, weil sie geglaubt, dass die *Ugri* oder *Ungarn* aus diesen gegenden hergekommen seyen“ (Samml. russ. gesch. VI, 201).

²⁾ „Nur aus versehen kann man es erklären, wenn in den handschriften neben *Jugra*, *Jugriči* hie und da auch die schreibweise *Ugra* und *Ugriču* vorkommt, denn dieser geographische und ethnische name lebt noch heute und wir können ganz sicher die richtige aussprache feststellen“ (KCSA. I, 316).

³⁾ Csak néhány példát mutatok be: ó-egyh. szl. *ablzko*, *jablzko* 'pomum', or. *jabloko* 'apfel', bolg. *jáblo*, szerb, horv. *jábuka*, cseh *jablko*, lengy. *jablko*: ófn. *apful*, lit. *óbūlas*; ó-egyh. szl. *agnę*, *jagnę* 'agnus',

Az oroszok északkelet felé terjeszkedésének történetében oly nevezetes multú *Usztjug* város neve világosan elemezhető: *уста* 'die lippen, der mund', *устъе* 'die mündung (eines flusses, gewehres)', *устыинскій* 'an der mündung gelegen', vagyis *Usztjug* = Jug-torkolat,¹⁾ amint már HERBERSTEIN megmondja: „*Vstyug*, quasi ostium Jug“. Ahhoz kétség sem férhet, hogy az *usta*, *ustve* eredeténél fogva magánhangzós kezdetű: ó-egyh. szl. *ousta* 'os', *oustъна* 'labium', *oustъе* 'foramen, ostium', bolg. *ústa*, szerb, horv. *ústa*, cseh *ústa*, lengy. *usta*, *uście*, *ujście rzeki* stb.: ó-ind. *āh*, *āsyam* 'mund', *ōṣṭha-h* 'lippe', lat. *os* 'mund, öffnung', *ostium* 'eingang, tür, flussmündung', lit. *ústas*, *ústà* 'flussmündung, hafl'. De ennek ellenére a szabályos és ma is használatos *Usztjug* mellett a régi orosz emlékekben elég sűrűn olvashatunk *Jusztjug* alakot:

Юстюгъ, *Юстюгу*, *Юстюгъ* (PSzRL. VIII, 69), *Устюгъ* és *Юстюгъ* (uo. 71), *Устюжане* és *Юстюгъ* (uo. 89), „во градѣ Юстюгъ“ és „на Устюгъ“ (uo. XI, 164), „съ Юстюга поиде князь Иванъ Звенець съ Устюжанъ“ (uo. XX, 279) stb.

Egyéb példák az *u* > *ju*-, ill. *o* > *u* > *ju*- változásra:

ó-egyh. szl. *жтръ* (*otръ*) 'intus': or. *утръ* (*utръ*) és *ютръ* (*jutръ*) id., *утрънии* és *ютрънии* 'inner, innerlich, inwendig'; ó-egyh. szl. *жтроба* (*otroba*) 'intestina', *жтробънъ* 'ventris': or. *утроба* (*utroba*), *утробный* ~ *ютроба* (*jutroba*), *ютробный* (SZREZNEVSKIJ, *Materialy* III, 1315. ill. 1630);

ó-egyh. szl. *убиѣство* 'caedes' (*oубumu* 'occidere' < *y* ige-kötő + *буми* 'percutere'): or. *убиѣство* (*ubijstvo*) ~ *юбиуство* (*jubi-istvo*) 'mord' (uo. 1109. ill. 1625);

a denazalizációval kapcsolatban már fennebb említett or. *уголь* 'kohle' (ó-egyh. szl. *oglb*. lit. *anglis*, porosz *anglis*), úgyszin-

or. *jagněnokъ* 'lamm', bolg. *agne*, *jagne*, szerb, horv. *jagnje*, cseh *jehně*, lengy. *jagnię*: lat. *agnus*, gör. *ἀγνός* (vö. VONDRÁK, Vgl. Gr. I, 48—51, 180—187; BERNEKER, EtWb. 22, 24 stb); ó-or. *askъ*, *jaskъ*, or. *jaščikъ* 'lade, kasten' < ó-skand. *askr*, *asker*; or. *jakorbъ* 'anker' < ó-skand. *akkeri*; or. *jabednikъ* 'verleumder' < ó-skand. *embätti*; ó-or. *Akunъ*, *Jakunъ* (személynév) < ó-skand. *Hákun* (vö. THOMSEN, *Relations* 128, 130, 131; SZOBOLEVSKIJ, *Lekcii*³ 20; GORJAEV, *EtSzl.* 433; SZREZNEVSKIJ, *Materialy* I, 31, III, 1631, 1656).

¹⁾ Vö. pl. *Usztjszyszoljszk* = Szyszola-torkolat ill. az ott épült helység, a mai zürjén főváros (zürjénül Szyktyvdinkar); *Usztjvym* = Vym-torkolat ill. az ott épült helység.

tén *уголъ* 'winkel' (ó-egyh. szl. *oglъ*) alakok mellett szintén vannak *ju*-s variánsok: *югъль* (*jugъль*) 'kohle' ill. *югуль* (*jugulъ*) 'winkel', *югълный* stb. (uo.);

or. *удоль* (*udolъ*), *удоль* 'tal, niedering' mellett párhuzamosan él — jelentésmegoszlással főleg képes értelemben használva — *юдоль* (*judolъ*), *юдолие* id., *юдоль* плачевная, ю. плача 'träental, jammertal, irdische welt', *юдольникъ* 'erdenbürger', *юдольница* 'erdenbürgerin', *юдольный* 'im tale liegend, irdisch' (uo. III, 1153. ill. 1625, DALJ, Tolk. szlov. IV, 610, PAVLOVSKIJ, Wb³ 1765);

ó-egyh. szl. *ѡза* (*oza*) 'vinculum': or. *уза* (*uza*) ~ *юза* (*juza*) 'fessel, kette' (SZREZNEVSKIJ, Mat. III, 1168. ill. 1626), *юзилыце* 'тюрма, темница', *юзникъ* 'узникъ' (DALJ i. m. IV, 610);

ó-egyh. szl. *ѡже* (*ože*) 'funiculus': ó-or. *уже* (*uže*) ~ *юже* (*juže*) 'strick, seil' (SZREZNEVSKIJ i. m. III, 1163. ill. 1626);

ó-egyh. szl. *ѡжика* (*ožika*) 'consanguineus': or. *ужика*, *ужикъ* (*užika*, *užikъ*) ~ *южика*, *южикъ* (*južika*, *južikъ*) 'verwandt' (uo. 1165. ill. 1626), *южикъ* крове 'кровная родня', *южичество* 'родственное право, по коему ближайший родственникъ мужа, умершаго бездѣтныиъ, наслѣдовалъ жену его' (DALJ IV, 437).

Nem folytatom a példák felsorolását; aki még ezek után is kételkedik, üsse föl SZREZNEVSKIJ kitűnő orosz nyelvtörténeti szótárának III. kötetét s meggyőződhetik, hogy a *ju*-val kezdődő szavak igen tekintélyes hányada eredetileg *u*-n kezdődött, ezeknek az *u*-knak jórésze pedig kimutathatóan korábbi *ж*- (*o*-) folytatója. Ebből viszont az a fontos tanulság vonható le, hogy egy az oroszba átkerült *on(gur)* szabályosan vált *u(gzra)* > *ju(gra)* alakká.

Miért nem ment hasonló változáson keresztül a 'magyar' jelentésű *oугur* > *угре*? Miért nem találunk **jugre* 'magyarok', vagy még tovább firtatva: **jugra* 'magyarság, Magyarország' alakokat? — Ezekre a nem egészen helyükön való kérdésekre könnyen megfelelhetünk.

1. Általánosan ismert tény, hogy a nyelvek már kezdő korszakukban egymástól lényegesen elütő nyelvjárásokra szoktak tagozódni. A fennmaradt emlékekből megállapíthatjuk ezt az oroszra is.¹⁾ Eleve valószínű tehát, hogy más nyelvjárást beszélő orosz tör-

¹⁾ Az orosz nyelvtörténet legavatottabb kutatójának, SZOBOLEVSKIJNEK a nyilatkozatát idézem: „Русскій языкъ въ древнѣйшій періодъ своей исторіи не представляялъ полного звуковаго однообразія и въ однихъ мѣстахъ имѣлъ одѣѣ.

zsek érintkeztek a déli síkságon szereplő magyarokkal, s más dialektushoz tartozó oroszok portyáztak el a messzi északkeleti végeken halászgató-vadászgató vogulokhoz-osztjákokhoz.

2. A praejotatio meglehetősen szórványos hangjelenség az oroszban. Vannak magánhangzón kezdődő szavak, amelyeknek élén sohasem találunk másodlagosan fejlett *j*-t, míg másoknál — teljesen azonos fonétikai helyzetben is — bekövetkezik a *j*-prothesis; ebben az esetben a járulékhang élete néha csak rövidebb időközre, kisebb nyelvterületre korlátozódhatik, néha viszont állandósulhat is, sőt esetleg az egész nyelvterületre is kiterjedhet.

3. A nélkül, hogy a dolognak különösebb jelentőséget tulajdonítanék, megemlíthetem, hogy az orosz emlékekben elvéve igenis akadnak *Jugra* 'magyarság, Magyarország' adatok:

MICHAİL VSZEVOLODICSnak, Csernigov nagyfejedelemének 1240-ben a tatárok elől Magyarországra meneküléséről olvassuk: „самъ бежа ко сыну во Югру“ (PSzRL. XX, 158); vö. azonban ugyanerről az eseményről: „И бѣжа Михаилъ по сыну своемъ предъ Татари въ Оугры“ (uo. XXIV, 94);

SVIDRIGAILO litván fejedelem magyarországi epizódjáról így ír a Novg. IV. let.: „и оттолѣ идя Свѣтригаило въ Оугры; приеха изъ Югры князь Свѣтригаило въ Литовскую землю жити“ (uo. IV/1: 421 ill. 427); vö. azonban: „И оттолѣ поиде Сшвитригаило во Угры; прииде изъ Угорскія земли князь Съшвитригаило“ (uo. XI, 234 ill. 236);

a magyarországi tatárdulásról szóló elbeszélésben találjuk: „Окаянныи же сеи злоименитыи Батыи поиде на Западныя Угры к вечернимъ странамъ, и многи мѣста и грады сотвори, и достизаетъ самого великого града *Варядина Югорскаго*, иже среде земля *Угорскія*“ (uo. IV/1: 474). — Íme tehát Nagyvárad, mint *jugor város!*

* * *

особенности, въ другихъ — другія; иначе говоря, онъ раздѣлялся на нѣсколько говоровъ. Замѣчательно, что дѣленіе древне-русскаго языка на говоры, сколько мы можемъ судить о послѣднихъ по дошедшимъ до насъ памятникамъ, до нѣкоторой степени совпадаетъ съ тѣмъ дѣленіемъ русскаго народа на племена, которое сохранила намъ Неесторова лѣтопись“ (Lekcii³ 34). — Az egyes ó-orosz nyelvjárás-csoportok hangtani jellegzetességeinek vázolásá után így folytatja SZVOLEVSZKI: „Съ теченіемъ времени, при постепенныхъ измѣненіяхъ въ звукахъ, говоры русскаго языка приобрѣли новыя особенности, которыя уже несравненно болѣе прежняго обособили ихъ другъ отъ друга“ (uo. 38).

Nagyon bonyolult kérdés, amelyről biztos támpont híján nem merek határozott véleményt nyilvánítani, hogy mikor és hol jutott az orosz-szlávság abba a helyzetbe, hogy megismerkedvén a magyarokkal és a vogulokkal-osztjákokkal, átvehesse a magyarokra és a vogulokra-osztjásokra értett *on(o)gur* népnevet. — Ha arra gondolunk, hogy a 'magyar' jelentésű szlávsági alakok (ó-egyh. szl. *жарунъ*, plur. *жару* stb., ó-or. **ugrinъ*, plur. *ugre*, *ugry*, bolg. *úgrin*, ó-szerb *ugrinъ*, horv. *ugrin*, *vugrin*, szlov. *vôgër*, *ogër*, cseh *uher*, tót *uhor*, lengy. *węgrzyn*) nyilván egy közös szláv **óngr-*, **ungr-* őstorma szabályos folytatói, tisztán hangtani alapon esetleg hajlandók lehetnének föltenni, hogy a szó még a szlávok együttélése idején, úgy az V. sz. tájáékáig vétetett át, abban az időben tehát, amikor a magyarok-vogulok-osztjások ősei az Urál vidékén lakó bolgár-törököknek, onoguroknak szomszédai voltak. El lehetne ilyenformán képzelni, hogy

1. valamely közelebből ismeretlen szomszéd nép már ekkoriban átruházta az *on(o)gur* nevet a finnugorságnak az onogurokkal érintkező keleti szárnyára;

2. a finnugorság keleti szárnyára alkalmazott *on(o)gur* név valamilyen közvetítéssel eljutott a szlávsághoz és ott megmaradt a magyarság jelölésére;

3. az oroszban a magyart jelentő *ugre* mellett kialakult az Urál környékén visszamaradt finnugorság (vogulok-osztjások ill. északi vogulok-osztjások) jelölésére szolgáló *ugra*.

Az efféle ábrándos ízű elgondolás ellen számos súlyos érvet lehet felsorakoztatni. Rá kell mutatnunk mindenekelőtt a gondolatmenet alapvetésének megbízhatatlanságára: a szlávsági nyelvek 'magyar' jelentésű szavának hangalakja nem teszi kétségtelenné, hogy csakugyan a szláv alapnyelvből való örökséggel állunk szemben. Utalhatunk egy általánosan ismert példára. Az ó-egyh. szl. *kralbъ* 'könig', or. *korobъ*, bolg. *kralъ*, szerb, horv. *králj*, cseh *král*, lengy. *król* ugyanazokat a *tort*-típusnak megfelelő hangviszonyokat tükrözteti, mint pl. az ó-egyh. szl. *grachъ* 'erbse', or. *gorochъ*, bolg. *grach*, szerb, horv. *gräch*, cseh *hrach*, lengy. *groch* — s a két eset mégsem azonos. A 'borsó' jelentésű szláv szavak a szláv alapnyelvnek idg. örökségű **gorchъ* alakjából fejlődtek ki, míg a 'király' jelentésűek az egész szlávságban való elterjedtségük és a hangmegfelelések azonosságá ellenére sem tekinthetők a szláv alapnyelvből, a szláv nyelvek differenciálódása előtti korból kapottaknak,

mert hiszen nyilvánvalóan Nagy Károly nevének (őfn. *Karal, Karl*) közszóvá vált fejleményei, azaz a legjobb esetben is úgy 800 körül — Nagy Károly 742—814-ig élt — kerülhettek bele a szlávok szókészletébe. — Hasonlóképpen foghatjuk föl a 'magyar' jelentésű szláv szavakat is: elterjedtségük és az ősi szláv eredetű szavakkal egyező hangtani viselkedésük ellenére is számolnunk kell azzal a lehetőséggel, hogy a szláv együttélés megszűnte után, az V. századnál későbbben vétettek át. Az elszéledés előtti, korai átvétel valószínűsége ellen bizonyít az a tény, hogy a szlávok sem együttélésük korában, sem a szétvándorlás után következő első századokban közvetlenül nem is érintkeztek a magyarokkal, még kevésbé a vogulokkal-osztjásokkal, s ezért szinte lehetetlen, hogy a jóval későbbi érintkezések koráig megőrizhették volna a magyarok individuális népneveként az **ongr-* szót, ha — tegyük föl — netalántán mégis az alapnyelvből vitték volna magukkal.

Azt hiszem, másmilyennek kell a névátvétel történeti hátterét gyanítanunk. Orosz szempontból alkalmasint két, egymástól időben, térben és jelentésben elkülönülő névátvétellel van dolgunk: az első a Déloroszország területén 'magyar' jelentésben megállapodott (*onogur* =) **ongr-*, a második az onogurok Urál-vidéki ősi földjének és e föld lakosságának jelölésére ott északkeleten használatos (*onogur* =) **ongr-*. Az első valószínűleg úgy a IX. sz. elején honosodhatott meg a szlávágnak akkoriban egymással még elég élénk érintkezésben álló tagjainál, a második jóval később, talán a X. sz. második felében került bele a terjeszkedő oroszág északkeletre előretört részeinek nyelvébe.

A csak etymonjában azonos két név közvetítőit nem tudjuk megnevezni. Az első esetben, úgy vélem, a bolgárookra van legtöbb okunk gondolni, *Jugriát* illetőleg azonban legföljebb ha sejtelmekig juthatunk el, amin különben a népnév-közvetítések általános természetét és az Urál-vidék régi történetére vonatkozó ismereteink igen nagy hézagosságát tekintve nincs is mit csodálkoznunk. Önként kínálkoznék a zürjén közvetítés föltevése, csakhogy ezt az eddigelé közkeletű föltevést teljesen megdöntik azok a hangtani nehézségek, amelyekkel fönnebb már részletesebben foglalkoztam. A zürjén *jegra, jogra, jugra* alakokat nem tudom másoknak, mint oroszból átkerült jövevényeknek értelmezni, amelyek a jelekből ítélve a zürjénben sohasem tudtak mélyebb gyökeret verni. Nyilván ez az oka annak, hogy a legönállóbb, az élő népnyelvre támasz-

codó zürjén szótárok, pl. a SZAVVAITOV-féle, egyáltalán nem is ismerik. WICHMANN, amint érdeklődésemre szíves volt közölni, hasztalan kereste a szót szinte az egész zürjén nyelvterületen: egyetlenegy usztyszyszolyszki ember akadt, akinek nem volt egészen ismeretlen (*jegra*), bár a jelentésével ő sem volt tisztában („talán: vogul“).

Így fogta föl az orosz és a zürjén nyelvi alakok egymáshoz való viszonyát — ezelőtt már 20 évvel — a legilletékesebb specialista kutató, KALIMA is (SUS. Toim. XXIX, 58).

ZSIRAI MIKLÓS.

Kündü. E régi magyar méltóságnévet már régebben egybevetették az alt., tel., leb. *kündü* 'tisztelet, becsülés' szóval, s megjegyezték azt is, hogy e dialektusokban ezenfelül egy kisebb előljáró címe is.

Megvan a szó a mongolban is, vö. Kov., Dict. III, 2568 kk.: *kündü* 'pesanteur; lourd; difficile, pénible; grave, sérieux, respectable', *kündüsiyekü* 'respecter, estimer', *kündütü* 'lourd, grave, respectable', *kündülig* 'respectueux; poli, serviable'. Már csak a *kender xāqān* conjecturája miatt is megemlíjtük, hogy IBN MUHANNĀ mongol szótárában (konstantinápolyi kiadás ۲. A I.) is megvan a *کندو* *kündü*, jelentése *الثقل* 'nehéz'. A budapesti négy nyelvű kéziratos szótár a mong. *kündüel* 'tisztelet'-et egybeveti a mandzsu *kundu*, török *kündü* szóval (I, 54 r°). A mandzsuból melléje vonhatjuk még: *kundule* 'tisztelni', *kundun* 'tisztelettel teljes'.

De mint méltóságnévet is megtaláljuk szinte valamennyi mongol törzsnél. A mongol törzs, tudjuk, 'nyilak'-ra (mo. *sumun*, harsin *s'om*) oszlik. A 'nyíl' élén áll a *kündü* és a *janggi*. Magam a harsinoknál és ognutoknál *xunda*-t hallottam, a harsin nyelvjárásról készült japán munka, a *Mongyol kelen-ü qarilcin kelelcikü üges* meg *kündü*-t ír a törzs hivatalnokainak felsorolásában; különben ma már egészen kis tisztség, pontosan megfelel a kínai *p'ai ch'ang* katonai rangnak, tehát afféle káplár. Hatáskörének leírásával a *Li fan yüan* mongol törvénykönyve foglalkozik (T'oung Pao 1930, 178). A mongol *kündü*-kről az európai szakirodalomban is olvashatunk, pl. BARANOV, Slovarj mongol'skich terminov I, 92. s. v. *Kyudo*.

LIGETI LAJOS.